

**Нові/старі роздуми
про правління Фердинанда I Кобурга у Болгарії Рецензія на:
Саздов, Д. 2017. Мисията на Фердинанд в България.
София: УНСС. 364 с.***

Дмитро Миколенко

Доктор історичних наук, доцент, Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, Харків, 61022,
Україна dmykolenko@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3953-6510>

Dmytro Mykolenko

Doctor Historical Sciences, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National
University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
dmykolenko@karazin.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3953-6510>

Більш ніж тридцятирічне правління Фердинанда I Кобурга у Болгарії, що розпочалося 1887 року і тривало майже до завершення Першої світової війни у 1918 році, пов'язане із вкрай важливими процесами розбудови державності та формуванням специфічного авторитарного, хоча й з усіма атрибутами парламентської демократії, політичного режиму. Саме у цей період відбувалася доволі стрімка соціально-економічна модернізація болгарського суспільства, сталося проголошення державної незалежності у 1908 році, країна взяла участь у трьох війнах та зазнала двох національних катастроф у 1913 і 1918 роках. Не дивно, що діяльність Фердинанда постійно привертала увагу журналістів, публіцистів і, звичайно ж, істориків з усього світу. За останні понад сто років було опубліковано безліч біографій представника німецької династії Саксен-Кобург-Гота, а також чимало наукових праць, присвячених різним аспектам його політики, що реалізовувалася ним під час перебування на монаршому престолі балканської країни.

У роки князювання/царювання Фердинанда його діяльність висвітлювалася переважно на шпальтах місцевих та закордонних періодичних видань у вигляді викладення тих чи інших повідомлень або актив-волевиявлень глави болгарської держави. Дії монарха майже не зазнавали критики в країні, оскільки чинне законодавство передбачало сурові покарання за злочинні діяння, скоєні за допомогою преси проти «Його Величності Князя» і членів монаршої родини. Інші періодичні довідкові видання – календарі, які містили життєписи Фердинанда, теж дають можливість на основі фактичних даних простежити процес формування особи монарха у тісному зв'язку із суспільними умовами історичної епохи правління Кобурга.

Образ Фердинанда у роботах в основному болгарських дослідників міжвоєнного періоду доволі суперечливий (Velchev, 1922; Madol, 1931; Madzharov, 1936; Panayotov, 1941; Snegarov, 1946). У залежності від власних політичних уподобань одні автори позитивно, а інші негативно характеризували монарха на тлі висвітлення його діяльності.

* Перше видання книги об'ємом 334 сторінки під аналогічною назвою побачило світ 18 лютого 2016 р. після його публікації Видавничим комплексом при Університеті національного та світового господарства міста Софії.

У працях вітчизняних та іноземних публіцистів і науковців періоду існування Народної Республіки Болгарії Фердинанд – однозначно негативний герой, який послідовно ратував за зближення князівства/царства з державами Троїстого союзу та привів країну до двох національних катастроф (Berovski, 1967; Constant, 1979; Crampton, 1982; Nikolova, 1983; Grancharov, 1984).

Після «оксамитової революції» 1989–1990 рр. ситуація суттєво змінилася. Історики все частіше шукали позитивні наслідки правління Кобурга (Sazdov, 1999; Statelova et al., 1999; Tsvetkov, 2003; Dimov, 2005; Grishina, 2006, 2008; Mykolenko, 2014), основними серед яких були доволі стрімка модернізація економіки Болгарії наприкінці XIX – на початку XX століття та проголошення 1908 року й подальше міжнародне визнання незалежності країни. Постаць Фердинанда часто-густо використовувалася в комеративних практиках, у тому числі й для досягнення тих чи інших політичних цілей (Mykolenko, 2017, 128). Так, 2001 року було створено ліберальну партію Національний рух «Симеон Другий» (з 2007 року – Національний рух за стабільність і підйом) на чолі з онуком Фердинанда I. Зазначена організація застосовувала пам'ять про звершення колишнього монарха у 1887–1918 роках з метою розширення своїх електоральних можливостей та доказу прав останнього царя Болгарії у 1943–1946 роках – вигнання з країни Симеона – на забрану в нього владу і власність. Опоненти ж політичної сили, навпаки, нагадували громадськості про різні прорахунки князя/царя, намагаючись у такий спосіб дискредитувати Національний рух в очах виборців (Dimov, 2005, 17). За таких обставин можливості для неупередженого дослідження діяльності Фердинанда суттєво обмежувалися.

З огляду на вищезазначене, цінність роботи (Sazdov, 2017) відомого вченого, спеціаліста з історії Болгарії останньої третини XIX – початку XX століття, доктора історичних наук, професора Дімітра Саздова суттєво зростає. Свого часу науковець, який нині працює в софійському Університеті національного та світового господарства, опублікував декілька робіт, присвячених міжнародним відносинам на Балканах (Sazdov, 1983) та діяльності Демократичної «каравелістської» партії (Sazdov, 2001), а також ґрунтовну працю на тему соціальної політики в законодавстві Болгарії у період після прийняття 1879 року Тирновської конституції і до початку в 1912 році Першої Балканської війни (Sazdov 2008), тому, безсумнівно, він чудово розуміється на політичних процесах, що відбувалися у Болгарії в роки князювання/царювання Фердинанда.

Автор виражає свою солідарність з усталеним в історіографії Народної Республіки Болгарії твердженням про беззаперечну вину монарха у двох національних катастрофах 1913 і 1918 років, характеризуючи його перебування на Балканах як конкретну місію, спрямовану на приєднання князівства/царства до військово-політичного блоку Центральних держав (Sazdov, 2017, 286). Д. Саздов наводить переконливі аргументи причетності Фердинанда до прийняття фатальних для країни рішень про розв'язання Другої Балканської війни та залучення у Першу світову війну. Кожне із цих волевиявлень тією чи іншою мірою визначалося симпатіями болгарського царя до Центральних держав і перш за все – до Австро-Угорщини. При цьому автор чомусь аж ніяк не пов'язує економічні успіхи Болгарії наприкінці XIX – на початку XX століття з тогочасним розширенням торгових відносин між Софією і Віднем.

Однією з позитивних сторін роботи Д. Саздова є ґрунтовний аналіз внутрішньої ситуації у Болгарії напередодні та під час проведення Третіх Великих народних зборів, депутати яких обрали Фердинанда князем держави (Sazdov, 2017, 61). Історик виклав широкий спектр думок болгарських і європейських політиків стосовно кандидатури принца німецької династії на монарший престол у Софії, розкрив відносини між Кобургом і регентом/прем'єр-міністром С. Стамболовим, котрий, як відомо, зіграв ключову роль у зміцненні позицій Фердинанда на його початковому етапі князювання в балканській державі (Mykolenko, 2014, 87).

Демонструючи власну обізнаність у європейських міжнародних відносинах останньої третини XIX – початку XX століття, автор характеризує зовнішній курс великих держав, які впливали та подеколи визначали стратегію Софії у розбудові її взаємин з різними країнами. Не залишилися поза увагою дослідника македонське і фракійське питання, вирішення яких для Болгарії мало величезне значення, оскільки вони були складовими національної проблеми (Sazdov, 2017, 67).

Заслугує схвалення і залучення Д. Саздовим до наукового обігу широкого кола неопублікованих раніше історичних джерел. Скрупульозне опрацювання фондів особового походження чотирьох болгарських архівів дозволило науковцю глибше розкрити деякі аспекти відносин Фердинанда з провідними болгарськими політиками і відомими военачальниками того часу – С. Стамболовим, К. Стоїловим, В. Радославовим, генералами Р. Петровим і М. Савовим та іншими (Sazdov, 2017, 157). При цьому вчений міг би суттєво спростити власні наукові пошуки, не вдаючись до вивчення особових фондів С. Стамболова у Болгарському історичному архіві при Національній бібліотеці імені Святих Кирила і Методія (БІА НБКМ) та Науковому архіві при Болгарській академії наук (НА БАН), адже документи і матеріали з них містяться в опублікованому М. Кумановим і Д. Івановим спеціальному двадцятитомному виданні. До того ж, з нашої точки зору, робота суттєво виграла б за умов наявності в ній окремого розділу з аналізом усього джерельного масиву, що сформувало б у читача більш чітке судження про застосовані у дослідженні нові матеріали. На додаток до викладеного варто також зазначити, що для кращого розуміння зовнішнього курсу Болгарії за часів князювання/царювання Фердинанда, а також чинників, котрі його визначали, не зайвим було б опрацювати та залучити документи і матеріали з архівів таких країн, як Росія, Австрія і Туреччина.

Вдало доповнюють роботу її додатки, де представлено низку маловідомих наукових праць активного учасника антикомуністичного руху в Болгарії, згодом викладача декількох американських університетів, професора історії і політології С. Райкіна, в яких відображено рефлексії щодо діяльності Фердинанда та наслідків його правління для балканської країни. Крім того, наявні в додатках карикатури, мапи і світліни (Sazdov, 2017, 171) роблять дослідження Д. Саздова більш виразним, легким для сприймання і розуміння, цікавим не лише для професіоналів, а й для пересічних читачів.

Інші недоліки роботи, на нашу думку, – це відсутність розлогого історіографічного огляду, який дозволив би скласти більш чітке уявлення про трансформацію оцінок дослідників діяльності Фердинанда на різних етапах його правління в Болгарії. До того ж, бодай короткі визначення застосованих у процесі дослідження методологічних засад дали б змогу зрозуміти особливості авторського підходу до розкриття теми представленої роботи, а також її наукову новизну.

Дослідження виграло б і у разі доповнення його змісту сюжетом, пов'язаним із зловживаннями князем/царем владою з метою особистого збагачення шляхом незаконного привласнення державних коштів із залученням в існуючі корупційні схеми підставних довірених осіб (Dimov, 2005, 72–74; Mykolenko, 2017, 466).

Характеристика автором Фердинанда як провідника інтересів Відня на Балканах та виконавця місії із забезпечення імперських прагнень дуалістичної імперії потребує додаткових роз'яснень щодо позиції болгарського царя у приєднанні Софії до створеного 1912 року під егідою Росії Балканського союзу, спрямованого як проти Османської імперії, так і проти Австро-Угорщини.

У висновках Д. Саздов підкреслює, що при вирішенні національних завдань Фердинанд завжди задовольняв чиїсь сторонні таємні чи то відкриті прагнення (Sazdov, 2017, 287). Але при цьому автор не дає відповіді на ключові питання, котрі дозволили б зрозуміти мотиви, якими керувався монарх, втілюючи в життя той чи інший зовнішньополітичний курс князівства/царства: чи співпадали особисті інтереси й амбіції глави держави перетворитися на наймогутнішого правителя в регіоні з болгарськими національними устремліннями?; чи не суперечила мрія Кобурга про візантійську корону палким бажанням тодішніх політичних і економічних еліт країни?

Втім, попри всі вищезазначені зауваження, які у своїй переважній більшості носять рекомендаційний характер, робота Д. Саздова заслуговує на увагу наукової спільноти. Вона поза всяким сумнівом зацікавить не лише істориків-болгаристів, які спеціалізуються на міжнародних відносинах або вивчають політичні й соціально-економічні трансформації Болгарії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, а й політологів, котрі досліджують сприйняття болгарським суспільством такої історичної постаті, як князь/цар Фердинанд, а також широке коло читачів, у яких викликає інтерес минуле балканської країни.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Berovski, A. 1967. Korona i krav [Crown and blood]. Sofia: Otechestven front. 960 s. (In Bulgarian)
- Беровски, А. 1967. Корона и кръв. София: Отечествовен фронт. 960 с.
- Constant, S. 1979. Foxy Ferdinand, 1861-1948, Tsar of Bulgaria. London: Sidgwick and Jackson. 352 p. (In English)
- Crampton, R. 1982. The ministry of war and the foundations of Ferdinand's personal rule. *Bulgarskata darzhava prez vekovete* [The Bulgarian state over the centuries]. Sofia, t. 1, s. 491-501. (In English)
- Crampton, R. 1982. The ministry of war and the foundations of Ferdinand's personal rule. *Българската държава през вековете*. София, т. 1, с. 491-501.
- Dimov, A. 2005. Zlodeyania na Koburgite v Bulgaria [The Coburg's Atrocities in Bulgaria]. Sofia: Balgarski agraren sayuz. 108 s. (In Bulgarian)
- Димов, А. 2005. Злодеяния на Кобургите в България. София: Български аграрен съюз. 108 с.
- Grancharov, S. 1984. Politicheskite sili i monarhicheskiyat institut v Bulgaria, 1886-1894 [The Political Forces and the Monarchical Institute in Bulgaria]. Sofia: Nauka i izkustvo. 207 s. (In Bulgarian)
- Грънчаров, С. 1984. Политическите сили и монархическият институт в България, 1886-1894. София: Наука и изкуство. 207 с.
- Grishina, R. P. 2006. Konstitutsionnaya monarhiya v Bolgarii i eyo poddanyie [Constitutional monarchy in Bulgaria and its subjects]. *Chelovek na Balkanah: Gosudarstvo i ego instituty: grimasyi politicheskoy modernizatsii (poslednyaya chetvert XIX - nachalo XX v.)* [Man in the Balkans: The State and its Institutions: Grimaces of Political Modernization (the last quarter of the 19th - the beginning of the 20th century)]. Sankt-Peterburg: Aleteya, s. 125-165. (In Russian)
- Гришина, Р. П. 2006. Конституционна монархия в Болгарии и её подданные. *Человек на Балканах: Государство и его институты: гримасы политической модернизации (последняя четверть XIX - начало XX в.)*. Санкт-Петербург: Алтейя, с. 125-165.
- Grishina, R. P. 2008. Liki modernizatsii v Bolgarii (beg trustsoy po peresechyonnoy mestnosti [Images of modernization in Bulgaria (jogging cross country)]. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. 256 s. (In Russian)
- Гришина, Р. П. 2008. Лики модернизации в Болгарии (бег трусцой по пересечённой местности). Москва: Институт славяноведения РАН. 256 с.
- Madol, H. R. 1931. Ferdinand von Bulgarien. Der Traum von Byzanz. Berlin: Universitas. 309 s. (In Deutsch)
- Madzharov, M. 1936. Ot samovlastie kam svoboda i zakonnost [From autocracy to freedom and legality]. Sofia: Mir. 81 s. (In Bulgarian)
- Маджаров, М. 1936. От самовластие към свобода и законност. София: Мир. 81 с.
- Mykolenko, D. 2014. Vliyanie politicheskogo naslediya St. Stambolova na funktsionirovanie monarhicheskogo instituta v Bolgarii (1895-1918 gg.) [Influence of St. Stambolov's Political Legacy on the Functioning of the Monarchical Institute in Bulgaria (1895-1918)]. *Bulgarian Historical Review*, 3-4 issue, pp. 86-109. (In Russian)
- Миколенко, Д. 2014. Влияние политического наследия Ст. Стамболова на функционирование монархического института в Болгарии (1895-1918 гг.). *Bulgarian Historical Review*, № 3-4, с. 86-109.
- Mykolenko, D. V. 2017. Strasti za Stambolovym: bolgarske derzhavotvorenniya u 1895-1920 rokax [A Canticle for Stambolov: Bulgarian State-bilding in 1895-1920]. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU. 804 s. (In Ukrainian)
- Миколенко, Д. В. 2017. Страсті за Стамболовим: болгарське державотворення у 1895-1920 роках. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 804 с.
- Nikolova, V. 1983. Za rolyata na monarha v politicheskia zhivot na Bulgaria v kraya na XIX v. [About the Role of the Monarch in the Political Life of Bulgaria at the end of the 19th century]. *Istoricheski pregled* [Historical review], no. 6, s. 53-64. (In Bulgarian)
- Николова, В. 1983. За ролята на монарха в политическия живот на България в края на XIX в. *Исторически преглед*, № 6, с. 53-64.
- Panayotov, I. 1941. Rusia, velikite sili i balgarskiyat vapros sled izbora na knyaz Ferdinand (1888-1896 g.) [Russia, the Great Powers, and the Bulgarian question after the election of Prince Ferdinand (1888-1896)]. Sofia: Universitetska pechatnitsa. 279 s. (In Bulgarian)
- Панайотов, И. 1941. Русия, великите сили и българският въпрос след избора на княз Фердинанд (1888-1896 г.). София: Университетска печатница. 279 с.
- Sazdov, D. 2017. Misiyata na Ferdinand v Bulgaria [Ferdinand's mission in Bulgaria]. Sofia: UNSS. 364 s. (In Bulgarian)
- Саздов, Д. 2017. Мисията на Фердинанд в България. София: УНСС. 364 с.
- Sazdov, D. 2008. Sotsialna politika v zakonodatelstvoto na demokraticna Bulgaria (1880-1912 g.) [Social Policy in the Legislation of Democratic Bulgaria (1880-1912)]. Sofia: Stopanstvo. 599 s. (In Bulgarian)

- Саздов, Д. 2008. Социална политика в законодателството на демократична България (1880–1912 г.). София: Стопанство. 599 с.
- Sazdov, D. 2001. Demokraticeskata partia v Bulgaria (1887–1908) [Democratic Party in Bulgaria (1887-1908)]. Sofia, Sv. Kliment Ohridski, 355 s. (In Bulgarian)
- Саздов, Д. 2001. Демократическата партия в България (1887–1908). София: Св. Климент Охридски. 355 с.
- Sazdov, D. 1999. Balgarskite burzhoaznite partii, krizata v monarhicheskata institutsia i vaztanovyavaneto na rusko-balgarskite otnoshenia (1887–1896) [The Bulgarian Bourgeois Parties, the Crisis in the Monarchical Institution and the Restoration of the Russian-Bulgarian Relations (1887-1896)]. *Modernia istorik: Vaobrazhenie, informiranost, pokolenia* [Modern Historian: Imagination, Awareness, Generations]. Sofia: D. Ubenova, s. 114–121. (In Bulgarian)
- Саздов, Д. 1999. Българските буржоазните партии, кризата в монархическата институция и възтановяването на руско-българските отношения (1887–1896). *Модерна история: Въображение, информираност, поколения*. София: Д. Убенова, с. 114–121.
- Sazdov, D. 1983. Burzhuaznaya oppozitsia i vosstanovlenie otnosheniy mezhdu Bolgariy i Rossiey v 1896 godu [Bourgeois Opposition and the Restoration of Relations between Bulgaria and Russia in 1896]. *Bulgarian Historical Review*, no. 4, pp. 39–60. (In Russian)
- Саздов, Д. 1983. Буржуазная оппозиция и восстановление отношений между Болгарией и Россией в 1896 году. *Bulgarian Historical Review*, № 4, с. 39–60.
- Snegarov, I. 1946. Ferdinand (1887–1918) i balgarskata tsarkva [Ferdinand (1887-1918) and the Bulgarian Church]. *Duhovna kultura* [Clerical culture], kn. 8, s. 1–18. (In Bulgarian)
- Снегаров, И. 1946. Фердинанд (1887–1918) и българската църква. *Духовна култура*, кн. 8, с. 1–18.
- Statelova, E., Grancharov, S. 1999. Istoria na nova Bulgaria: 1878–1944 [History of Modern Bulgaria: 1878-1944]. Sofia: Anubis, t. 3. 648 s. (In Bulgarian)
- Стателова, Е., Грънчаров, С. 1999. История на нова България: 1878–1944. София: Анупис, т. 3. 648 с.
- Tsvetkov, Zh. 2003. Sblasakat: Ferdinand, Stambolov, Rusia (1886–1896) [Clash: Ferdinand, Stambolov, Russia (1886-1896)]. Sofia: Sv. Kliment Ohridski. 248 s. (In Bulgarian)
- Цветков, Ж. 2003. Сблъсъкът: Фердинанд, Стамболов, Русия (1886–1896). София: Св. Климент Охридски. 248 с.
- Velchev, V. 1922. Prinos kam novata istoria: Stambolov i Ferdinand: Diktatorskia rezhim i borbata protiv nego [Contribution to the Modern History: Stambolov and Ferdinand: The Dictatorship and the Struggle Against It]. Sofia: Gutenberg. 183 s. (In Bulgarian)
- Велчев, В. 1922. Принос към новата история: Стамболов и Фердинанд: Диктаторския режим и борбата против него. София: Гутенберг. 183 с.

Рецензия надійшла у редакцію 08.05.2019 р.